

¹ Доби́рку публікацій див.: *Торговля на Україні в XIV — середині XVII ст.*: 36. документів. — К., 1990. — Док. № 2, 4 — 7.

² *Rutkowski J.* Zagry gospogarcznych dziejow Polski w czasach przedrozbiorowych. — Poznan, 1923. — S. 84 — 86; *Rybarski R.* Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu. — Warszawa, 1958. — T. 1. — S. 49.

³ *Malowist M.* Podstawy gospodarcze przywrocenie jednosci państwowej Pomorza Gdanzkiego z Polska w XV wieku // *Przegląd historyczny*. — 1954. — T. 45, z. 2/3. — S. 150.

⁴ *Zrodla dziejowe / Jablonowski A.* — Warszawa, 1877. — T. 6. — S. 151.

⁵ *Korzon T.* Historia handlu w zagrysie. — Warszawa, 1914. — S. 96.

⁶ *Архив Юго-Западной России*, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. — Киев, 1890. — Ч. 7, т. 2. — С. 317, 351 — 352. — (Далі: Архив ЮЗР).

⁷ *Там же*. — С. 351. На лашт рахувалося 12 бочок, близько 2 т поташу.

⁸ *Там же*. — С. 317.

⁹ *Zrodla dziejowe / Jablonowski A.* — Warszawa, 1877. — T. 5. — S. 119.

¹⁰ *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. — Спб., 1848. — Т. 2. — 184. — (Далі: Акты ЗР).

¹¹ *Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского / М. Оболенский, И. Данилович*. — М., 1843. — Кн. 1: (1545 — 1572). — С. 36 — 39.

¹² *Акты Западной России* — Спб., 1848. — Т. 3. — С. 29, 54.

¹³ *Временник Московского общества истории и древностей российских*. — М., 1855. — Кн. 23. — Разд. 2. — С. 28 — 29.

¹⁴ *Архив ЮЗР*. — Ч. 7, т. 2. — С. 317; *Zrodla dziejowe*. — T. 5. — S. 120.

¹⁵ *ЦДІА УРСР*, ф. 25, спр. 8, арк. 19; спр. 16, арк. 15, 15 зв.; спр. 25, арк. 243; ф. 11, спр. 2, арк. 35 зв.; спр. 8, арк. 148; *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 53, № 690; арк. 130 зв., № 1517; *Архив ЮЗР*. — Киев, 1911. — Ч. 8, т. 6. — С. 411 — 412.

¹⁶ *Архив ЮЗР*. — Киев, 1876. — Ч. 6, т. 1. — С. 14.

¹⁷ *Там же*. — С. 487.

¹⁸ *Там же*. — Киев, 1886. — Ч. 7, т. 1. — С. 422.

¹⁹ *Там же*. — Ч. 6, т. 1. — С. 481.

²⁰ *Там же*. — С. 268.

²¹ *ЦДІА УРСР*, ф. 11, спр. 8, арк. 787 зв. — 788, Житомирська актова кн. 1630 р.

²² *Там же*, спр. 1, арк. 210 — 213 зв.

²³ *Там же*, спр. 5, арк. 27 зв. — 28.

²⁴ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 179, № 2234; 1643 р.

²⁵ *ЦДІА УРСР*, ф. 25, спр. 25, арк. 396; ф. 11, спр. 6, арк. 160, 161, 226, зв., 227.

²⁶ *Там же*, ф. 25, спр. 25, арк. 396.

²⁷ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 264 зв., № 3575.

²⁸ *Там же*, арк. 307 зв., № 4113.

²⁹ *Там же*, арк. 145, № 1668.

³⁰ *Там же*, арк. 31, № 435.

³¹ *Там же*, арк. 35 зв., № 494.

³² *Там же*, арк. 55, № 705.

³³ *Там же*, арк. 315, № 4213.

³⁴ *Там же*, арк. 366 зв., № 715.

³⁵ *Там же*, арк. 307 зв., № 4113.

³⁶ *Архив ЮЗР*. — Ч. 7, т. 1. — С. 332; Див. також: *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 46, № 621.

³⁷ *ЦДІА УРСР*, ф. 11, спр. 10, арк. 108 зв.

³⁸ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 264 зв., № 3575; арк. 256, № 3428; арк. 348 зв., № 362; арк. 350 зв., № 393; арк. 364, № 670; арк. 74 зв., № 914; арк. 30, № 425; арк. 40 зв., № 556; арк. 49 зв., № 657; арк. 35, № 703, 705; арк. № 1668.

³⁹ *Там же*, арк. 340 зв., № 218. Див. також: 42 зв., № 579; арк. 46, № 620; арк. 51, № 672; арк. 313, № 4147; арк. 390, № 602.

⁴⁰ *Там же*, арк. 296 зв., № 3948.

⁴¹ *Там же*, арк. 312 зв., № 4172.

⁴² *ЦДІА УРСР*, ф. 25, спр. 45, арк. 243 — 244 зв.

⁴³ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 243, № 3195; арк. 250 зв., № 3330.

⁴⁴ *Там же*, арк. 281, № 3827; арк. 312 зв., № 4172; арк. 313, № 4177, 4178; арк. 348, № 358; арк. 360 зв., № 596; арк. 130 зв., № 1517.

⁴⁵ *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*. — Вильно, 1867. — Т. 4. — С. 260 — 289.

⁴⁶ *Rybarski R.* Op. cit. — S. 247.

⁴⁷ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 379, № 946; *Rybarski R.* Op. cit. — S. 51; *Historia Polski*. — T. 1, cz. 2. — S. 462 — 464.

⁴⁸ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 53, № 690.

⁴⁹ *Zrodla dziejowe*. — T. 5. — S. 220.

⁵⁰ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 40, № 551; 1633 р.

⁵¹ *Там же*, арк. 307 зв., № 4113.

⁵² *Zrodla dziejowe*. — T. 5. — S. 218.

⁵³ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 40, № 551.

⁵⁴ *Zrodla dziejowe*. — T. 5. — S. 119 — 120, 131 — 132, 133, 136, 137.

⁵⁵ *Ibidem*. — S. 131.

⁵⁶ *ЦНБ*, 1 — 4104, арк. 51, № 670.

⁵⁷ *Kocbanowski J.* Satyr. Zgoda. Muza // *Biblioteka szkolna*. — B. d. — N 23. — S. 9.

⁵⁸ *Ibidem*.

Одержано 12.10.1989 р.

Автор статті на основі історических джерел досліджує торгівлю лесом в XVI — XVII вв.

С. І. Васюта

ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ: ЕТАПИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Автор наголошує, що тільки оптимізація лісокористування, формування нового екологічно орієнтованого господарського механізму в країні приведе до зміни соціоекологічної функції лісів Українських Карпат.

Карпатський регіон — територія Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей — здавна привертає увагу численних дослідників, любителів незайманої краси лісів і гір, майстрів пензля й художнього слова. Багатим і різноманітним є й його природно-ресурсний потенціал. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною у складі Союзу РСР, проведення тут індустріалізації та інших перших соціалістичних перетворень у повоєнні роки відіграли велику політичну і соціально-економічну роль у його розвитку.

Найважливішим природним багатством Українських Карпат є ліси. Вони становлять 14,9 % площі та 32,4 % запасів деревини УРСР, займають у цілому 40,2 % території регіону. Тут ростуть найбільш продуктивні в Європі смерекові, ялицеві й букові ліси, зосереджена майже половина видів рослин республіки, багата фауна. Рослинний покрив Українських Карпат має велике ґрунтозахисне, водорегулю-

© С. І. Васюта, 1991

юче та кліматорегулююче значення. На їх територію випадає близько 33 млрд кубометрів опадів на рік¹. Ведучою та традиційною галуззю є лісова й деревообробна промисловість.

Аналіз тенденцій лісокористування у регіоні Українських Карпат свідчить про наявність у ньому якісно різних етапів, соціально-економічні основи яких формувались протягом тривалих історичних періодів. Вони мають загальне значення для будь-якого лісового регіону країни, не збігаючись у часі й темпах. Їх ретроспективне дослідження сприяє осмисленню не тільки історії та сьогодення, але і перспективних тенденцій лісокористування в Карпатах.

У досоціалістичний період сировинна база лісової промисловості регіону була значно виснажена. Наприклад, на Буковині за 1847 — 1929 рр. лісистість зменшилась з 43,4 до 24,6 %. За цей період тут було вирубано 150 тис. га насаджень, а посаджено лише 1,0 тис. га лісокультур. За 17 років (1919 — 1936 рр.) інтенсивної експлуатації лісів Закарпаття їх площа скоротилась на 180 тис. га². На території західних областей України хазяйнували польські, румунські та угорські лісопромисловці. Так, у колишньому Станіславському воєводстві в руках приватних власників напередодні возз'єднання перебувало 385 тис. га лісів, або 59,6 % загальної лісової площі³. Ліси Карпат підпадали під посилені вирубки, особливо смерекові насадження, які давали лісопромисловцям високі прибутки. На території західних областей УРСР за період 1923 — 1938 рр. лісова площа зменшилась на 60 тис. га. У гірські райони шаблонно переносились методи рівнинного лісокористування, що не забезпечували розширеного відтворення лісових багатств Українських Карпат⁴.

Хижацьке знищення карпатських лісів продовжувалось і в роки німецько-фашистської окупації цих земель. У цей важкий для країни час лихоліття лісовому господарству й лісовій промисловості краю було завдано колосальної економічної та екологічної шкоди.

Труднощі відбудови народного господарства у повоєнні роки зумовили значну потребу у деревині, джерелом якої, в основному, стали ліси регіону. В результаті інтенсифікації розробок лісосировинних ресурсів Карпат, які компенсували нестачу багатьох необхідних матеріалів, народне господарство України за період 1944 — 1953 рр. одержало 150 млн кубометрів деревини. За ці роки обсяг лісозаготівель у Закарпатській, Івано-Франківській та Львівській областях досяг 70,1 млн кубометрів, що склало 46,8 % потреб у деревині по республіці⁵. Недосконалою була і технологія відновлення лісів. Невраховання особливостей монокультурного лісівництва у Карпатах призвело до появи масових вітровалів, від яких лише за 1957 — 1964 рр. загинуло понад 20 млн кубометрів хвойних лісів на площі близько 520 тис. га⁶.

Поліпшення процесу лісокористування ускладнювалось і недосконалою структурою його організації, відсутністю у Карпатському

лісі єдиного дбайливого господаря. Наприклад, у середині 1950-х років у лісах Івано-Франківської області крім лісгоспів та ліспромгоспів, що займалися відповідно питаннями відновлення та заготівлі деревини, діяло 165 різних лісозаготівельних організацій, підпорядкованих 42 союзним і республіканським міністерствам і відомствам⁷. Вони не несли відповідальності за стан лісів після закінчення в них робіт, у результаті яких, за підрахунками дослідників, на кожній лісосіці, не беручи до уваги відходів, залишалось на гниття понад 10 — 15 % заготовленої високоякісної деревини⁸. А лісгоспи, не маючи достатньої кількості техніки й кадрів, не могли справитися після цього з лісовідновленням на величезних площах. Лісове господарство, лісозаготівельна та лісопереробна галузі розвивалися порізно. Така організаційна форма лісокористування в Українських Карпатах була частково історично виправданою, зумовлювалась масштабами і темпами післявоєнного відновлення, що призвело ліси регіону в кінці 1950-х років до вкрай незадовільного стану, порушень вікової та породної структур, значних площ вітровалів, масових осередків короїдів тощо.

Таким чином, у період другої половини 1940 — кінця 1950-х років лісокористування в Українських Карпатах характеризується екстенсивним, нераціональним підходом до використання деревини, високими темпами зростання обсягів лісозаготівель, що значно перевищували науково обґрунтовані розміри, в найбільш доступних лісових масивах при неефективній структурі виробництва. Такий стан лісокористування в Карпатах був зумовлений необхідністю повоєнної відбудови народного господарства.

Загострення протиріч між постійно зростаючими потребами народного господарства у лісосировинних ресурсах та можливостями їх задоволення, з одного боку, й методами впливу на природу — з другого, зумовило необхідність зміни форм і характеру лісокористування у Карпатському регіоні та означало початок якісно нового, другого етапу в розвитку лісової індустрії краю — кінець 1950 — середина 1980-х років. У цей період спостерігався поступовий перехід до більш раціонального характеру використання всіх видів лісосировинних ресурсів, намагання трудових колективів досягти високих кінцевих результатів при відносній стабілізації, а потім і значному скороченні обсягів лісозаготівель. Водночас у цей період проявилися і застійні явища, загальні для народного господарства країни.

У кінці 1959 р. ініціативою ЦК Компартії України та Ради Міністрів республіки на території Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей було проведено «Карпатський експеримент»: вперше в країні утворилися комплексні лісові підприємства — лісокомбінати Міністерства лісової й деревообробної промисловості УРСР, що об'єднали весь технологічний процес, починаючи з посадки лісу і закінчуючи його глибокою переробкою⁹.

Перед їх колективами постало питання приділити особливу увагу відтворенню лісових багатств Карпат і на основі випереджаючого розвитку комплексної глибокої переробки деревини забезпечити зростання випуску промислової продукції при значному скороченні обсягу лісозаготівель. Науково обгрунтоване поєднання лісогосподарської, лісозаготівельної та деревообробної галузей виробництва у єдиному лісопромислому комплексі створило організаційно-економічні передумови для більш раціонального використання і розширеного відтворення лісосировинних ресурсів Українських Карпат на основі розвитку трудової ініціативи й творчої активності трудящих.

Колективи лісокомбінатів розпочати свою діяльність перш за все із створення технічних основ комплексного використання лісових ресурсів. Вже на початку 1960-х років у розвитку лісової та деревообробної промисловості Карпатського регіону сталися зрушення. Були впроваджені досконалі, високопродуктивні види техніки, створювалися потужності по виробництву прогресивних деревних матеріалів, утилізації та використанню відходів для виготовлення промислової продукції та товарів народного споживання. На лісозаготівлях електричні пили, у більшості іноземного виробництва, були замінені вітчизняними легкими бензомоторними пилами «Дружба». Більш пристосованими до умов гірських карпатських лісів виявилися дизельні трактори. Виробничники високо оцінили переваги систем повітряного трелювання заготовленої деревини. Наприклад, якщо в 1960 р. у лісокомбінатах Івано-Франківської області працювало 68 повітряно-трелювальних систем, то вже у 1962 р. їх нараховувалося 104¹⁰. У лісокомбінатах Закарпаття в 1960 р. такими установками було спущено 1066 тис. кубометрів заготовленої деревини, в тому числі 56,4 % її загального обсягу — найбільш досконалими на той час системами ВТУ-3¹¹. Починаючи з 1961 р. з метою уникнення вітровалів у Карпатах лісозаготівельники почали застосовувати прогресивні поступово-вибіркові рубки лісу, що сприяло його природному відтворенню та збереженню біологічних властивостей захисту від постійно зростаючого антропогенного впливу. З весни 1962 р. лісівники почали створювати змішані лісонасадження, які є нині окрасою гірських лісів Українських Карпат.

Важливою складовою діяльності колективів лісокомбінатів регіону у цей період було створення та впровадження різних видів ресурсозберігаючої техніки і технології, прогресивних економічних матеріалів, зменшення витрат високоякісної деревини за рахунок розширення використання відходів. На Закарпатті в 1964 — 1965 рр. у цьому напрямку працювало 205 творчих комплексних бригад, які впровадили 646 робіт і окремих пропозицій¹². Питання раціонального використання деревини перебувало, наприклад, постійно в центрі уваги колективу раціоналізаторів Хустського меб-

левого комбінату. Громадське конструкторське бюро, 15 комплексних творчих бригад наполегливо займалися пошуком резервів удосконалення технології виготовлення меблів за рахунок комплексного використання лісосировинних ресурсів¹³.

Поряд з механічною обробкою деревини значна увага приділялась комплексній хіміко-механічній та хімічній переробці, зокрема, розвитку першого соціалістичного підприємства післявоєнного Закарпаття — Рахівської картонної фабрики, Велико-Бичківського, Перечинського, Свалявського лісохімічних комбінатів. У роки семирічки трудівники Берегометського лісокомбінату на Буковині вперше в республіці створили цех по виробництву хвойно-вітамінного бороща¹⁴. Колектив Перечинського лісохімічного заводу на Закарпатті у ці роки ввів до ладу другу в країні реторту безперервної дії по перевуглюванню деревини з автоматичним управлінням всім технологічним процесом¹⁵. У наступні роки трудівники галузі посилили увагу до використання місцевих лісових ресурсів, їх більш поглибленої комплексної переробки на основі технічного переоснащення виробництва. Вагоме значення у цьому зв'язку мали практичні результати проведених у цей період Всесоюзних і республіканських оглядів, конкурсів, місячників по впровадженню засобів механізації та автоматизації, досягнень науки й техніки у лісопромисловому виробництві, економії деревних ресурсів у народному господарстві. Так, у 1966 р. під час Всесоюзного огляду виконання планів науково-дослідних робіт та впровадження досягнень науки й техніки у народне господарство в організації республіканського науково-технічного товариства лісової промисловості та лісового господарства за станом на 1 січня 1967 р. надійшло 4170 пропозицій технічного переоснащення лісопромислового виробництва та лісокультурних робіт, економічна ефективність яких становила 1982,4 тис. карбованців¹⁶. Зокрема, у колективах галузевих підприємств Івано-Франківської області в цей період діяло 40 творчих комплексних бригад, 14 громадських конструкторських бюро, 31 бюро і група економічного аналізу, 20 бюро технічної інформації та інші громадські науково-технічні об'єднання, які впровадили 328 робіт та окремих пропозицій по технічному переоснащенню лісопромислового виробництва. Запропонований у колективі лісокомбінату «Осмолода» спосіб механізованого сортування короткомірних сортиментів на нижніх складах був рекомендований до впровадження в усіх лісгоспзагах Мінлісгоспу України¹⁷. Діяльність громадських творчих об'єднань на виробництві, хоча і не вирішувала всіх назрілих проблем, однак реально сприяла технічному оновленню та піднесенню ефективності комплексного використання лісосировинних ресурсів.

У справі розв'язання актуальних проблем соціалістичного лісокористування в регіоні Українських Карпат поширювалися творчі стосунки виробників і науковців. Починаючи з восьмої

п'ятирічки такі контакти міцніють, на лісокомбінатах регіону складають договори про їх науково-технічну співдружність. Започаткували цей процес трудівники об'єднання «Закарпатліс». Вони спільно з кафедрою автоматизації виробничих процесів Львівського лісотехнічного інституту виступили з ініціативою, яку в жовтні 1968 р. схвалило бюро Закарпатського обкому Компартії України. Науковці зобов'язалися на громадських засадах здійснювати дослідження, спрямовані на піднесення рівня механізації та автоматизації технологічних процесів, скорочення витрат сировини, а колективи підприємств об'єднання — своєчасно виготовляти згідно з проектною документацією відповідне устаткування та впроваджувати його на виробництві. Ефективність передбачених договором заходів склала більш як 400 тис. карбованців. Вже у серпні 1968 р. згідно з ним колектив Рахівського лісокомбінату впровадив розбірник стовбурів «Трембіта», а колектив Ужгородського фанерно-меблевого комбінату — нову технологію прискореного фотохімічного сушіння поліефірної поверхні меблів¹⁸. Розширення творчих контактів виробничників і науковців сприяло поповненню лісової індустрії регіону ресурсозберігаючою технікою й технологією, вирішенню актуальних еколого-економічних проблем розвитку Карпатського лісопромислового комплексу.

Важливим аспектом дальшого вдосконалення лісокористування у регіоні було залучення максимально можливої кількості лісосічних відходів до технологічного процесу, забезпечення їх комплексної переробки безпосередньо на місці або вивезення на спеціалізовані підприємства, створення для цього необхідного устаткування. У 1965 р. в об'єднанні «Прикарпатліс» вперше у республіці починає розвиватися виробництво технологічної щепи¹⁹. А в 1969 р. колективом Ворохтянського лісокомбінату вперше на Україні сконструйована і створена пересувна рубильна установка «Карпати» для одержання технологічної щепи з лісосічних відходів²⁰. Розширення випуску технологічної щепи на підприємствах об'єднання «Прикарпатліс» дало можливість заощадити їм тільки за роки восьмої п'ятирічки не менш як 190 тис. кубометрів високоякісної деревини²¹. Значному скороченню промислових рубок у регіоні Українських Карпат сприяло введення у дію та скорочення строків освоєння промислових потужностей по випуску прогресивних деревних матеріалів з відходів. Так, трудівники Свалявського лісокомбінату ім. 50-річчя Великого Жовтня першими в країні освоїли проектну потужність цеху деревностружкових плит на вітчизняному устаткуванні²², а в 1967 р. її перекрили²³. У процес піднесення технічного рівня комплексного використання лісосировинних ресурсів та відходів вагомий внесок зробили і трудівники Рожнятівського лісокомбінату. В 1968 р. вони достроково ввели та освоїли новий цех деревностружкових плит²⁴. У квітні 1975 р. дав першу продукцію найбільший у республіці завод по виробництву деревностружкових

плит, який було споруджено силами колективу Надвірнянського лісокомбінату²⁵. Піднесення трудової активності робітників, розвиток соціалістичного змагання дозволили на тринадцять місяців раніше строку освоїти його проектну потужність. Творча бригада раціоналізаторів заводу запропонувала закріплювати витяжну систему стружкових верстатів, що дозволило повторно залучити до технологічного процесу більш як 4 тис. кубометрів деревного пилу та стружки. По суті, на цьому підприємстві вперше у галузі практично створено маловідходне виробництво²⁶. У роки десятої п'ятирічки цей колектив повністю перейшов на випуск плит підвищеної товщини, що дало змогу щорічно економити не менше 7,8 тис. кубометрів деревини, або десятки гектарів незрубаних лісів²⁷. У ці роки було введено до експлуатації також і завод деревноволокнистих плит на Вигодському лісокомбінаті, суттєво реконструйовано Брошнівський завод деревностружкових плит тощо. Лише нарощування промислових потужностей по випуску деревних плит з лісосировинних відходів дозволило колективу об'єднання «Прикарпатліс» щороку заощаджувати народному господарству 840 тис. кубометрів високоякісної ділової деревини²⁸. Більшість підприємств об'єднання «Прикарпатліс» за роки десятої п'ятирічки впровадила маловідходні технології, що дало змогу лише за цей період використати 2,5 млн кубометрів деревних відходів та зекономити 1,3 млн кубометрів ділової деревини. На 12 % зменшилися питомі норми витрат лісоматеріалів за рахунок впровадження процесу зрощування короткомірних деталей, використання прогресивних матеріалів і конструкцій, деревних плит зниженої товщини тощо²⁹.

У серпні 1980 р. ЦК КПРС схвалив досвід роботи об'єднання «Прикарпатліс» по раціональному використанню місцевих лісосировинних ресурсів³⁰. За період 1959 — 1981 рр. колектив об'єднання «Прикарпатліс» збільшив виробництво промислової продукції у 3,5 рази при скороченні обсягу лісозаготівель в 5,5 рази. За ці роки запаси лісу в Івано-Франківській області зросли більш як на 30 %, а його середньорічний приріст досяг 5,1 кубометра на гектар. Це найвищий у країні показник³¹. Бережливе ставлення до природних ресурсів краю притаманне і діяльності колективу об'єднання «Закарпатліс». Ліси Закарпатської області займають майже 700 тис. га, що становить 36 % площі та близько 55 % загальних запасів лісових ресурсів Українських Карпат. Тому дуже важливо їх зберегти, раціонально використовувати й відтворити. За 1961 — 1988 рр. колектив об'єднання скоротив об'єм рубок головного користування у 3 рази, а випуск товарної продукції збільшив майже втриє. По продуктивності та породному складу ліси Закарпаття нині є найбільш цінними не тільки у республіці, але й у країні³². Створення та розвиток у регіоні Українських Карпат виробництв по випуску прогресивних деревних матеріалів, застосування технології глибокої комплексної переробки лісових ресурсів сприяли докорінному

поліпшенню використання всіх видів місцевої сировини та відходів, забезпеченню зростаючого випуску промислової продукції при одночасному скороченні тут обсягів лісозаготівель.

Значне місце в структурі соціалістичного лісочористування в Українських Карпатах займав розвиток лісового господарства, впровадження інтенсивних методів вирощування лісів на сучасній агроіндустріальній основі. При цьому особлива увага приділялась реконструкції малоцінних молодняків, перетворенню їх у високопродуктивні насадження. Чільне місце в діяльності лісокомбінатів регіону займали питання створення швидкоростучих і технічно цінних лісових культур, організації постійної лісонасінневої бази на селекційній основі. Цілеспрямована робота трудівників об'єднань «Прикарпатліс», «Закарпатліс» та «Чернівецьліс» по розвитку лісівництва на сучасному агроіндустріальному рівні дозволила посадити в період 1960 — 1981 рр. у гірських умовах Українських Карпат 230 тис. га лісокультур, більш як 8 тис. га лісів на кам'янистих гірських схилах, які довгий час вважалися «мертвими», реконструювати близько 23 тис. га малоцінних та непродуктивних насаджень³³.

Трудівники лісокомбінатів регіону у цей період створили охоронні та кормові умови лісовій фауні, підвищили її мисливський потенціал, зокрема зросла кількість оленів, козуль, кабанів, фазанів та іншої лісової дичини. Наприклад, колективи господарств «Буковинське» і «Зубровицьке» успішно займалися акліматизацією в Карпатах вимираючих патріархів лісу — зубрів, яких було завезено сюди з Окського заповідника та Біловезької пущі³⁴.

Одним із суттєвих аспектів соціалістичного лісочористування у регіоні було поліпшення використання недеревних продуктів Карпатських лісів як значного резерву збільшення виробництва ряду продовольчих товарів. Їх використанням у промислових масштабах колективи лісокомбінатів регіону почали займатися з кінця 60-х років³⁵. Наприклад, у роки одинадцятої п'ятирічки на Прикарпатті з одного гектара лісів одержували 10 ц сіна, 60 кг малини, 150 кг чорниць та інших ягід, 20 кг грибів, 16 кг лікарських рослин, 100 л березового соку та ін.³⁶ Більша частина зібраної продукції перероблялася силами самих лісокомбінатів у створених ними спеціалізованих цехах. Випуск плодоовочевих консервів тут порівняно з дев'ятою п'ятирічкою зріс у 2,5 рази й досяг близько 30 найменувань³⁷. Трудові колективи комплексних лісових підприємств регіону Українських Карпат і надалі вносять суттєвий вклад у виробництво цих видів необхідної населенню продовольчої продукції.

Здобутки трудівників зеленої ниви Українських Карпат були високо оцінені на Всесоюзній нараді з питань поліпшення роботи лісозаготівельної промисловості, що відбулась у ЦК КПРС у лютому 1982 р. Була підкреслена, зокрема, необхідність широкого впрова-

дження досвіду колективу об'єднання «Прикарпатліс» по комплексному, маловідходному й безвідходному використанню всіх видів лісових ресурсів³⁸. У 1981 р. промислове використання деревини тут становило 94 %, а у передових колективах — 96 %³⁹. Трудівники об'єднання «Прикарпатліс» стали ініціаторами соціалістичного змагання в республіці під девізом «Одинадцять п'ятиріччя — безвідходне виробництво»⁴⁰. На базі цього об'єднання було проведено Всесоюзний семінар і засідання Ради уповноважених країн — членів РЕВ і СФРЮ по проблемі «Комплексне використання деревної сировини»⁴¹. У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9 серпня 1984 р. «Про поліпшення використання лісосировинних ресурсів» була зосереджена увага на необхідності дальшого піднесення ефективності розвитку соціалістичного лісочористування, доцільності розширення мережі комплексних лісових підприємств, які поєднують у своїй діяльності функції використання, охорони й відтворення лісових ресурсів⁴². Виробничі лісозаготівельні об'єднання «Прикарпатліс» і «Закарпатліс», як кращі в СРСР, закріплені шефами створюваних нині комплексних підприємств в об'єднаннях «Карелліспром», «Ленліс», «Новгородліс», «Пермліспром», «Свердліспром», «Томліспром» та «Іркутськіспром»⁴³.

Таким чином, аналіз другого етапу розвитку соціалістичного лісочористування в Українських Карпатах, що охоплює кінець 1950 — середину 1980-х років, свідчить про те, що його характерною рисою став випереджаючий розвиток глибокої комплексної переробки всіх видів місцевих лісосировинних ресурсів на основі економічної інтеграції всіх видів виробництва лісового комплексу, поступового підпорядкування лісоексплуатаційних інтересів завданням розширеного відтворення лісових багатств краю.

Створений протягом тривалого історичного періоду відповідний техніко-економічний потенціал та зазначені вище принципові зміни, які відбулися в результаті його функціонування у цей період, дозволяють зробити висновок, що у середині 1980-х років в історії соціалістичного лісочористування в Українських Карпатах починається принципово новий, третій етап його розвитку з характерним для нього переходом до постійного (невиснажливого) лісочористування на основі перебудови та створення в регіоні раціонального, маловідходного й безвідходного екологізованого галузевого виробництва.

Разом з тим в останні десятиріччя на стан лісів та характер їх використання в регіоні Українських Карпат вплинули надмірне нагнітання індустріального потенціалу та його екстенсивний розвиток без поглибленого наукового аналізу та врахування реальних еколого-економічних можливостей західних областей республіки. У 1988 р. питома вага промислової продукції Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей

перевищила 10 % загальнореспубліканського обсягу, а частка машинобудування в структурі промисловості цього регіону досягла 30 %⁴⁴. Особливо перевантажена промисловістю Львівщина, де її в 2,5 рази більше, ніж в середньому по республіці⁴⁵. В результаті поступового зростання народногосподарських диспропорцій значно погіршилась і загальна екологічна ситуація у Карпатському регіоні. Посилення антропогенного впливу на ліси зумовлено як глобальними факторами, так і вкрай недостатньою природоохоронною роботою багатьох колективів підприємств регіону, зокрема його ведучих галузей — приладо- й машинобудівної, хімічної, будівельних матеріалів, промисловості по видобутку та переробці нафти та газу, калійних, сірчаних і деяких інших видів місцевих корисних копалин. Значні промислово-транспортні забруднення вже сьогодні фактично призвели до деградації соціоекологічного середовища ряду індустріальних міст та районів регіону, досить несприятливі для здоров'я населення, а в окремих випадках, на думку вчених, вже критичні й відчуваються далеко за їх межами⁴⁶. Це зумовлює зростання потреби людей у екологічно здоровому середовищі, розширенні можливостей рекреації в лісах поблизу міст та в Карпатах. Технологічна недосконалість накопиченого у регіоні промислового потенціалу, вирубка лісів, нераціональне впровадження у сільське господарство меліорації та хімізації, недостатня кількість спеціалізованої техніки, максимально пристосованої до ведення землеробства в передгірних та гірських умовах, інтенсивна ерозія ґрунтів та ряд інших факторів зумовили загальне погіршення екології Карпат, зменшення лісистості в цілому майже вдвоє, продуктивності рослинного покриву — на 25 — 30 %, запасів рослинної маси — в 4 — 5 разів і водночас збільшення в 2,8 рази поверхневого стоку, який нині тут досягає 5 млрд кубометрів на рік, трансформації, переважно в колгоспних лісах, значних площ високопродуктивних гірських лісонасаджень у сільськогосподарські угіддя — луки, ріллю, рідколісся і чагари, призвели до значних збитків від повеней та селів і в результаті цього безповоротної втрати загалом територією Українських Карпат 3,5 % сонячної енергії щорічно, значного зменшення випаровування та інших регіональних кліматичних змін⁴⁷. Щоб це не закінчилось природним зубожінням гір та передгірних районів, соціоекологічний імператив обумовлює нині необхідність розробки та реалізації принципово нової концепції народногосподарського розвитку краю на основі визнання об'єктивних, науково обґрунтованих перспектив і пріоритетів створення збалансованого територіального еколого-економічного комплексу в регіоні Українських Карпат, визначення тут загальних і специфічних рис структурної та інвестиційної політики, виходячи з курсу на перебудову суспільного виробництва.

Елементи нового підходу до розвитку краю в умовах перебування вже починають формуватися. Зокрема, оптимізація

лісокористування та розширення мережі заповідних територій у регіоні Українських Карпат нині великою мірою залежать від раціонального розміщення продуктивних сил, орієнтації на невеликі, екологічно чисті підприємства. У зв'язку з цим Львівський обком Компартії України у 1987 р. прийняв рішення про припинення нового промислового будівництва у Львові та значне обмеження його в області⁴⁸. В 1988 р. завдяки принциповій позиції обласних органів було відмовлено різним міністерствам і відомствам у розширенні 20 львівських промислових підприємств⁴⁹, зокрема у розширенні потужностей заводу технічного вуглецю в Дашаві та у будівництві підприємства по виробництву капролактаму в Яворівському районі. В 1989 р. на території Львівщини вперше в країні проводився експеримент по введенню плати за природо-користування та забруднення оточуючого середовища, значно зросли санкції до підприємств та громадян, які порушують діюче законодавство⁵⁰. З відретування підприємств-забруднювачів необхідно створити фонд охорони навколишнього середовища регіону. З 1988 р. на території держлісфонду Львівщини ведеться авіаційна охорона лісів⁵¹.

У відповідності з принциповим курсом на оздоровлення навколишнього середовища Політбюро ЦК КПРС у квітні 1987 р. запропонувало підготувати довгострокову комплексну програму вирішення екологічних проблем в країні⁵². У березні 1989 р. ЦК КПРС прийняв постанову про переорієнтацію регіону Українських Карпат з індустріального у лікувально-рекреаційний та оздоровчий з обмеженим будівництвом промислових підприємств⁵³. Вже сьогодні тут функціонує один з найперспективніших рекреаційних гірських районів країни, де щорічно відпочиває близько 3 млн чоловік і в найближчі роки їх чисельність зросте в кілька разів⁵⁴. Українські Карпати нині щорічно приймають 5 % туристів, 4 % хворих, що потребують санаторно-курортного лікування та оздоровлення, понад 1 % відпочиваючих на базах та в будинках відпочинку. На долю регіону припадає 12,2 % кількості турбаз у республіці⁵⁵. Поряд з організованою рекреацією значного поширення набув самодіяльний короткочасний туризм і відпочинок. За оцінками спеціалістів, у регіоні Українських Карпат природно-ресурсний потенціал щорічного санаторно-курортного лікування складає понад 9 млн чоловік, довготривалого відпочинку й туризму — близько 13 млн, короткочасного — 50,3 млн чоловік⁵⁶. Дальший розвиток рекреаційного та курортного комплексів у гірських та передгірних районах дозволить підвищити їх соціально-економічний рівень. У регіоні нараховується майже 800 різноманітних і унікальних за своєю лікувальною дією джерел мінеральних вод. А окремі гірські масиви за рельєфом і кліматом сприятливіші від альпійських і можуть бути включені до міжнародної системи гірськолижного спорту, туризму та відпочинку⁵⁷.

Таким чином, подальша оптимізація лісокористування в регіоні Українських Карпат можлива за умов реалізації тенденцій розвитку Карпатського лісопромислового комплексу, формування нового екологічно орієнтованого господарського механізму в країні, відновлення повноважень місцевих Рад народних депутатів, встановлення пріоритету територіального управління з питань природокористування та охорони навколишнього середовища, активізації природоохоронної діяльності трудящих. Поступово це неодмінно приведе до зміни соціоекологічної функції лісів Українських Карпат, які виключно з джерел сировини (на першому етапі) перетворюються на вирішальний фактор стабілізації навколишнього середовища регіону, один з найбільш перспективних в СРСР районів рекреаційного природокористування, разом з тим продовжуючи активно впливати на соціально-економічний розвиток краю. Дальше вивчення та узагальнення досвіду діяльності трудових колективів комплексних лісових підприємств, що працюють у регіоні Українських Карпат вже майже тридцять років, сприятимуть процесу соціоекологічної оптимізації лісокористування в інших регіонах країни в умовах перебудови та прискорення соціально-економічного розвитку.

- 1 Голубець М. Майбутнє Українських Карпат // Вільна Україна. — 1988. — 26 квіт.
- 2 Украинские Карпаты: природа, история, экономика, культура. — Киев, 1988. — Кн. 3. Экономика. — С. 149.
- 3 Лесное хозяйство и лесная промышленность западных областей УССР / В. П. Чекин, З. Ю. Герушинский, Э. Я. Оксанич, А. П. Ивашова. — Львов, 1967. — С. 23.
- 4 Там же.
- 5 Лесной комплекс в Карпатах. — М., 1983. — С. 10.
- 6 Генсирук С. А. Рациональное природопользование. — М., 1979. — С. 256.
- 7 Нариси історії Івано-Франківської області партійної організації. — Ужгород, 1979. — С. 121.
- 8 Генсирук С. А. Ліси Українських Карпат та їх використання. — К., 1964. — С. 209.
- 9 Партархів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 31, спр. 3032, арк. 25.
- 10 Бумажная и деревообрабатывающая промышленность. — 1960. — № 3. — С. 13; Прикарпатська правда. — 1963. — 16 січ.
- 11 Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та державного управління УРСР, ф. 4645, оп. 1, спр. 280, арк. 30. — (Далі: ЦДАЖР УРСР).
- 12 Об'єднаний архів Закарпатської облпрофради, ф. 18, оп. 1, спр. 122, арк. 7.
- 13 Там же, арк. 15, 40.
- 14 Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість. — 1967. — № 1. — С. 2.
- 15 Бумажная и деревообрабатывающая промышленность. — 1964. — № 3. — С. 47 — 48.
- 16 ЦДАЖР УРСР, ф. 4645, оп. 1, спр. 390, арк. 78.
- 17 Там же, арк. 64 — 65, 79.

- 18 Партархів Закарпатського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 6, спр. 29, арк. 12 — 13, 41, 42 — 43.
- 19 Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 5028, оп. 2, спр. 277, арк. 27.
- 20 Прикарпатська правда. — 1970. — 29 лип.
- 21 Об'єднаний архів Івано-Франківської облпрофради, ф. 331, оп. 1, спр. 554, арк. 98, 99.
- 22 Партархів Закарпатського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 6, спр. 291, арк. 9.
- 23 Об'єднаний архів Закарпатської облпрофради, ф. 18, оп. 1, спр. 158, арк. 7, 8, 29.
- 24 Державний архів Івано-Франківської області, ф. 331, оп. 1, спр. 465, арк. 43. — (Далі: ДАІФО).
- 25 Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 38, спр. 432, арк. 4 — 6.
- 26 Экономическая газета. — 1979. — № 40. — С. 7; Лесная промышленность. — 1981. — 10 февр.; Робітнича газета. — 1976. — 20 жовт.; Прикарпатська правда. — 1975. — 1 трав.
- 27 Деревообрабатывающая промышленность. — 1981. — № 7. — С. 16.
- 28 Об'єднаний архів Івано-Франківської облпрофради, ф. 331, оп. 1, спр. 721, арк. 6; Робітнича газета. — 1976. — 20 жовт.
- 29 Лесная промышленность. — 1980. — 30 авг.
- 30 Правда. — 1980. — 2 сент.
- 31 Комуніст України. — 1982. — № 10. — С. 86; Прикарпатська правда. — 1980. — 31 серп., 17 жовт.
- 32 Украинские Карпаты: природа, история, экономика, культура. — Киев, 1989. — Кн. 2. История. — С. 213.
- 33 Деревообрабатывающая промышленность. — 1982. — № 5. — С. 3.
- 34 ДАІФО, ф. 296, оп. 2, спр. 6879; арк. 10, 11; Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість. — 1976. — № 2. — С. 14, 15.
- 35 ДАІФО, ф. 40, оп. 1, спр. 59, арк. 114.
- 36 Природа и человек. — 1982. — № 8. — С. 10.
- 37 Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість. — 1980. — № 4. — С. 4.
- 38 Правда. — 1982. — 14 февр.
- 39 Деревообрабатывающая промышленность. — 1981. — № 7. — С. 16.
- 40 В єдиному народного господарського комплексу. — Ужгород, 1982. — С. 93.
- 41 Скиба І. І. Партійне керівництво — керівництво політичне // Комуніст України. — 1981. — № 12. — С. 51.
- 42 Про поліпшення використання лісосировинних ресурсів: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9 серпня 1984 р. // Рад. Україна. — 1984. — 23 верес.
- 43 Украинские Карпаты: природа, история, экономика, культура. — Кн. 3. Экономика. — С. 151.
- 44 Голубець М. Вказ. праця.
- 45 Львовская правда. — 1989. — 23 апр.
- 46 Робітнича газета. — 1988. — 12 черв.
- 47 Украинские Карпаты: природа, история, экономика, культура. — Киев, 1988. — Кн. 1. Природа. — С. 185 — 186; Голубець М. Вказ. праця.
- 48 Робітнича газета. — 1988. — 12 черв.
- 49 Там же. — 1989. — 19 квіт.
- 50 Львовская правда. — 1989. — 4 марта.
- 51 Там же. — 1988. — 14 июля.
- 52 Правда. — 1987. — 19 апр.
- 53 Львовская правда. — 1989. — 23 апр.
- 54 Генсирук С., Гайдарова Л. Проблеми природокористування в Західному регіоні УРСР // Економіка Рад. України. — 1989. — № 6. — С. 81.
- 55 Нижник М. С. Лес и отдых. — Киев, 1989. — С. 71.

⁵⁶ Украинские Карпаты: природа, история, экономика, культура. — Кн. 3. Экономика. — С. 155 — 156.

⁵⁷ Вільна Україна. — 1988. — 26 квіт., 7 серп.

Одержано 12.10.1989 р.

Автор утверждает, что только оптимизация лесопользования, формирование нового экологически ориентированного хозяйственного механизма в стране приведет к изменению социоэкологической функции Украинских Карпат.

Ю. А. Мицик, М. О. Кулинський

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ОПИС
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ХРОНІЦІ НІМЕЦЬКОГО ГУМАНІСТА
ГАРТМАНА ШЕДЕЛЯ

Розповідається про творчість німецького гуманіста XV ст. Г. Шеделя, автора «Книги хронік», що містить історико-географічний опис східнослов'янських земель, зокрема «Сарматії» та «Русії».

У XV ст. у зв'язку з важливими зрушеннями у соціально-економічному, політичному та культурному житті Європи, а також великими географічними відкриттями посилювалась зацікавленість європейського суспільства історико-географічними описами світу або окремих його регіонів. Були написані твори, автори яких намагалися задовольнити потреби читацької маси. Серед них важливе місце посідала хроніка німецького гуманіста Г. Шеделя, котра була спершу видрукована латинською, потім німецькою мовами, а далі була перекладена на інші європейські мови та витримала кілька видань¹.

Гартман Шедель народився 13 лютого 1440 р. у Нюрнберзі. Батьки рано померли, і його виховував рідний дядько — медик Герман Шедель. У 1456 — 1462 рр. Гартман Шедель вивчав юриспруденцію у Лейпцігському університеті. Тут він познайомився з філологом Петером Лудером — піонером німецького гуманізму, видатним борцем проти середньовічної схоластики. Очевидно, під впливом П. Лудера Шедель виявляє зацікавленість історією, філософією, збирає старовинні манускрипти. Після того як Лудер змушений був покинути Лейпціг і відправитися до Італії, слідом за ним вирушив у путь і Г. Шедель. Очевидно, за порадою дядька майбутній хроніст розпочинає з 1463 р. студіювати медицину у Падуанському університеті. До цього відомого наукового та культурного центру Європи тяжіли, між іншим, вихідці з Германії. Зокрема, тут здобув освіту енергійний борець проти Ватикану, юрист та історик Грегор фон Геймбург (1410 — 1472).

Досить довге (три роки) перебування Г. Шеделя в Північній Італії, де бурхливо розвивалася культура часу Відродження, було важливим етапом у формуванні його світогляду. Він поглиблює свої знання у галузі історії, вивчає твори античних авторів та італійських гуманістів, зокрема Енея Сільвія Пікколоміні (Пія II),

© Ю. А. Мицик, М. О. Кулинський, 1991